

FORTIFICAȚII BIHORENE ÎN LUPȚĂ PENTRU APĂRAREA AUTONOMIEI TRANSILVANIEI

de GHEORGHE GORUN

Comitatul Bihor, atestat pentru prima dată în 1111, a cuprins partea centrală a vechiului voievodat din sec. al X-lea, condus de Menumorut¹, avînd centrul, în faza sa de început, la Biharea și apoi la Oradea, unde se construiește o importantă fortificație.

Istoriografia română și străină a dezbătut pe larg problemele legate de istoria cetății Oradea², cel puțin în aspectele sale documentare. În schimb, istoria celorlalte fortificații bihorene este destul de puțin cunoscută de istoriografia română³, iar istoriografia străină fiind susceptibilă de serioase reevaluări⁴, este necesară formularea unor noi puncte de vedere pe baza reexaminării critice a surselor documentare editate deja, precum și a descoperirii unor noi izvoare.

Examinarea hărții fortificațiilor bihorene indică înaltul grad de interes al autorităților de a asigura apărarea, atît a comitatului, cît și a întregii Transilvanii, prin construirea unor puternice sisteme defensive. Cetatea Oradea a constituit, fără îndoială, placa turnantă a întregului sistem defensiv bihorean, care era compus dintr-o serie de fortificații mai mici, cetățui, castele, unele dintre ele ridicate la această funcție de împrejurările istorice și nu de intențiile constructorilor sau de principiile arhitectonice care au stat la baza construirii lor. Spre nord de Oradea, sistemul defensiv era compus din cetățuile Diosig, Săcuieni — cea mai importantă cetate din Bihor după cea de la Oradea — și Adoni, avînd în spate cetățuile Adrian, Siniob și Pietra Șoimului, iar în față cetățuile de la Pocei (Pocsaj — R. P.

¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Edit. Dacia, Cluj, 1971, p. 101.

² Cea mai completă bibliografie a istoriei cetății Oradea la Balog Jolán, *Vég-Várad vára* (Cetatea de graniță Oradea), Cluj, 1947.

³ În ultimul deceniu s-au publicat cîteva studii dedicate fortificațiilor din Bihor, datorate în primul rînd lui Alexandru Avram (*Arhitectura romanică din Crișana*, Oradea, 1969 și mai ales *Fortificații medievale din Crișana*, în *Biharea*, Oradea, 1973, p. 191—225), apoi Gheorghe Gorun (*Contribuția cetății Adrian la lupta pentru autonomia Transilvaniei*, în „Crisia“, VII, Oradea, 1977, p. 425—431.). Liviu Borcea aduce însemnate contribuții documentare problematicii (*Unele aspecte ale stăpînirii otomane în Bihor și nord-vestul României în secolele XVI—XVII*, în „Crisia“, IV, Oradea, 1974, p. 191—211 ; *Un document inedit despre căderea Oradiei în mîna turcilor (scrisoarea din 31 august 1660)*, în „Crisia“, VI, Oradea, 1976, p. 207—231 ; *Precizări privind raporturile Crișanei cu Mihai Viteazul*, în „Crisia“, VI, Oradea, 1976, p. 237—246), precum și un nou punct de vedere foarte interesant, referitor la asediul din 1598 al cetății orădene (*Contribuții la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul (1598—1601)*, în „Crisia“, V, Oradea, 1975, p. 106—107).

⁴ O examinare serioasă a istoriografiei străine dedicate fortificațiilor medievale, printre care și cele din Bihor, face Csorba Csaba, *Adattár a X—XVII századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről* (Repertoriul cetățuilor, castelelor și fortificațiilor din Cîmpia Tisei din secolele X—XVII), în *A debreceni Déri Múzeum évkönyve*, 1972, Debrecen, 1974, p. 177—236.

Ungaria) și Nagy-Kereki (R. P. Ungaria). În partea de nord-est a comitatului se afla cetatea de la Nușfalău (astăzi în județul Sălaj).

Spre sud de Oradea, sistemul defensiv era compus din cetățile Cheresig, Salonta, Girișul Negru, iar în depresiunea Beiușului, în sud-estul comitatului, fortificațiile de la Finiș, Pomezău și Beius.

Cercetarea împrejurărilor în care au fost construite fortificațiile, precum și locul unde ele au fost realizate, indică fazele succesive ale constituirii sistemului de apărare din Bihor. Dacă în epoca de început a comitatului a existat doar cetatea din val de pământ și palisadă de la Biharea, urmată de construirea uneia asemănătoare la Oradea⁵, invazia tătară din 1241, care le distruge, demonstrează că fortificațiile de acest gen nu mai corespund noilor condiții. În a doua jumătate a sec. al XIII-lea regalitatea a permis libera manifestare a inițiativelor nobilimii de a-și construi fortificații. Astfel, în această perioadă se reconstruiește cetatea de la Oradea și se construiesc cetățile de la Diosig⁶, Adrian⁷, Cheresig⁸ și Finiș⁹, care constituie prima linie fortificată de apărare a Bihorului.

Eficiența cetăților bihorene se impune încă la sfârșitul sec. al XIII-lea când acestea sînt implicate în răscoalele nobilimii transilvănene împotriva regalității ungare, care vizau desprinderea Transilvaniei de coroana ungară și constituirea unui stat de sine stătător. În 1277 fostul voievod Nicolae se răscoală împotriva regelui, care îl demisese pentru infidelitate. Răscoala este înfrîntă prin asediarea lui Nicole în cetatea Adrian și capturarea lui¹⁰. În 1294 este înfrîntă a doua răscoală pentru autonomia Transilvaniei, condusă de voievodul Roland Borșa, care a condus timp de zece ani voievodatul transilvănean în mod independent. Acest final a fost obținut de rege prin cucerirea, pe rînd, a cetăților Cheresig și Adrian, ultimele puncte de rezistență a răsculaților¹¹. În fine, în 1317, prin cucerirea cetăților Cheresig, Adrian și Piatra Șoimului, este înfrîntă răscoala palatinului Iacob de către regele Carol Robert de Anjou¹², răscoală la care au participat nobilii nemulțumiți de amestecul regelui ungar în treburile Transilvaniei. Pentru a preîntîmpina izbucnirea unor noi răscoale de acest gen, cetățile Adrian și Cheresig au fost transformate în *castre regale*¹³, iar cetatea Finișului a rămas în posesia episcopiei catolice orădene¹⁴, controlînd prin ea întreaga depresiune a Beiușului și exploatarea argintifere din zonă. În 1395 cetățile Cheresig și Adrian au fost donate, împreună cu un imens domeniu, familiei nobiliare Csáky.

În sec. XV—XVI, sistemului defensiv bihorean i se aduc substanțiale adăugiri prin construirea unor noi cetăți. În 1460 este amintită pentru prima dată cetatea Săcuieni¹⁵, în 1475 cea de la Siniob¹⁶, în 1503 Pomezău¹⁷, iar în cursul sec. al XVI-lea cetățile Adoni, Beiuș, Girișul Negru, Salonta și Nușfalău¹⁸. Prin

⁵ Rogerius, *Carmen miserabile*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, II, Budapesta, 1936, p. 577.

⁶ Csorba Csaba, op. cit., p. 196. Prima mențiune documentară în 1278.

⁷ Gheorghe Gorun, op. cit., p. 426; Alexandru Avram, *Fortificații medievale...*, p. 201. Prima mențiune documentară în 1277.

⁸ Alexandru Avram, *Fortificații medievale...*, p. 195. Prima mențiune documentară în 1290.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Documente privind istoria României*, seria C. Transilvania, veac XIII, (=DIR, C) vol. II, Edit. Academiei R.P.R., București, 1952, p. 254.

¹¹ Ioan Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, în „Anuarul Institutului de istorie națională Cluj-Sibiu”, vol. X, Sibiu, 1944, p. 17—27, 33—35; Ștefan Pascu, op. cit., p. 186—187; Gh. Gorun, op. cit., p. 427.

¹² Bunyitay Vincze, *Kopasz nádor. Flettrajz a XIII—XIV századból* (Palatinul Kopasz. O biografie din sec. XIII—XIV), în *Századok*, Budapesta, 1888, p. 129—132; DIR, C, veac XIV, vol. I, p. 175 și 198; Ștefan Pascu, op. cit., p. 201—202.

¹³ Jakó Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt* (Județul Bihor înainte de pustiirea turcească), Budapesta, 1940, p. 285.

¹⁴ Alexandru Avram, *Fortificații medievale...*, p. 209—210.

¹⁵ Csorba Csaba, op. cit., p. 216.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Borovszky Samu, *Bihar vármegye és Nagyvárad* (Comitatul Bihor și Oradea Mare), Budapesta, 1901, p. 131.

¹⁸ Vezi repertoriul lui Csorba Csaba, op. cit., p. 187—223.

construirea acestor fortificații linia de apărare bihoreană este în linii mari încheiată. Aceste fortificații au fost construite pe măsură ce pericolul turcesc crește în gravitație, mai ales după transformarea Timișoarei și apoi a Budei în pașalicuri turcești.

Dar numai fortificațiile de la Săcuieni, Siniob, Pomezău și Salonta au fost proiectate de la început ca cetăți de apărare, celelalte provenind din construcții civile transformate sub imperiul necesităților de moment, printr-o fortificare relativă. Din această cauză, aceste fortificații nu au reușit să opună o rezistență eficientă în fața atacurilor turcești, mai ales când aceștia au folosit artileria într-o măsură mai mare. Ele au oferit siguranță și au putut să se opună numai raidurilor și incursiunilor turcești de pradă. Nici unele cetăți construite în sec. al XIII-lea nu au mai putut face față atacurilor turcești, întrucît nu ofereau garanția unei apărări eficiente. La 3 august 1635 — când presiunea turcească se apropie de apogeu — capacitatea de apărare a cetății Cheresig era minimă, judecînd după inventarul armamentului existent la acea dată în cetate, precum și a lipsei apărătorilor¹⁹, iar la 1658 cronicarul Szalárdi o numește „...veche și ineficace...”²⁰, fiind probabil părăsită de apărători și nefolosită ca punct de apărare împotriva penetrației turcești, chiar în împrejurările cînd aceasta ajunge la punctul culminant.

Presiunea turcească asupra Bihorului a atins punctul culminant odată în 1598 și a doua oară în 1660, în ambele cazuri turcii vizînd ocuparea cetății Oradea, ceea ce ar fi atras după sine supunerea întregii Transilvanii. În 1598, o armată turco-tătară de peste 20 000 de soldați încearcă cucerirea cetății Oradea, imediat după ce au supus Cenadul și Aradul. Înaintarea turcească părea că nu mai poate fi oprită. Fiind convins că dacă turcii reușesc să cucerească cetatea orădeană, rivalitatea turco-austriacă pentru stăpînirea Transilvaniei se va tranșa definitiv în favoarea turcilor, Mihai Viteazul — care avea planurile sale în ce privește principatul transilvănean — intervine în sprijinul cetății Oradea, trimițînd drept ajutor un corp de oaste de 1 500 de soldați sub comanda agăi Lecca. În același timp Mihai a încercat să îndepărteze armata turco-tătară din preajma Orădiei, atacînd la sud de Dunăre, distrugînd armata turcească staționată la Nicopole, cucerînd cetatea și pustiind apoi tot ținutul pînă la Munții Balcani²¹. Ajutorul lui Mihai acordat apărătorilor cetății, diversiunea făcută de el în sudul Dunării, precum și ploile nefirese de intense au silit pînă la urmă oastea turco-tătară să se retragă de sub zidurile Orădiei, momentul cuceririi ei fiind amînat cu 62 de ani.

În aceste împrejurări a fost incendiat castelul de la Nușfalău²², din nord-estul comitatului.

Cea de-a doua maximă a presiunii turcești asupra Bihorului are loc în 1660, cînd turcii reușesc să cucerească cetatea Oradea și să distrugă sau să scoată din luptă cea mai mare parte a fortificațiilor bihorene. Împrejurările cuceririi cetății Oradea sînt binecunoscute de istoriografie, spre deosebire de acelea ale celorlalte fortificații, drept pentru care vom stăruii mai mult asupra acestora din urmă.

Încă în anii premergători celui în care a fost cucerită Oradea, turcii atacă cu tot mai mare insistență fortificațiile care le închideau căile de acces spre Oradea. Primele care au căzut au fost cetățile Beiuș, Pomezău — care a fost folosită și de turci ulterior — și Finiș, pe drumul dinspre Zarand spre centrul Bihorului, una dintre căile pe care au înaintat turcii spre Oradea. Cealaltă cale, pe care au înaintat grosul trupelor turcești, a fost aceea de la Arad spre Oradea, jalonat de cetățile Girișul Negru, Salonta și Cheresig. Dintre aceste fortificații doar prima s-a opus cu forța turcilor. Evlia Celebi, care a însoțit armata turcă în înaintarea sa spre Oradea, amintește de cetatea Girișul Negru²³ ca fiind deja cucerită, probabil de avangarda oștilor otomane. În 1660 ea era refăcută de turci și folo-

¹⁹ Alexandru Avram, op. cit., p. 199.

²⁰ Szalárdi, op. cit., p. 364.

²¹ Liviu Borcea, *Contribuții la istoria politică a Bihorului...*, p. 106—107.

²² Karácsonyi János, *A Toldyak nagyfalui kastélyja* (Castelul din Nușfalău al familiei Toldy), în *Biharvár*, I, Oradea, 1913, p. 34—35.

²³ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 515. Traducătorul confundă toponimicul Fekete Bátor (Girișul Negru) cu *Batâr*, de aici *palanca Batâr* în loc de *palanca Girișul Negru*.

sită „...ca loc de refugiu și de salvare între cetatea Oradea și Ineu“²⁴. Celelalte două fortificații au fost abandonate de apărători, Salonta fiind părăsită din ordinul principelui Gheorghe Rákóczy al II-lea, așezarea pustiită, pentru ca turcii să nu găsească în drumul lor decît ținuturi nelocuite (părăsirea cetății s-a făcut în 1658)²⁵, iar Cheresigul a fost părăsit de garnizoană de mai multă vreme, după cum am arătat mai înainte.

În înțelegerea de capitulare a garnizoanei din cetatea Oradea în urma asediului la care a fost supusă în vara anului 1660, turcii se angajau să nu mai continue expansiunea la nord de Oradea, restul comitatului Bihor rămînînd în stăpînirea principatului. În aceste condiții, principele Mihail Apafi încearcă să suplinească pierderea Oradei prin întărirea unui șir de cetăți ce ar fi trebuit să apere partea de nord a comitatului. Aceste fortificații — Săcuieni, Adrian, Sîniob — constituiau acum prima linie de apărare a Transilvaniei în partea sa de vest, a doua linie fiind formată din cetățile Cehu-Silvaniei, Șimleul Silvaniei, Valcău (în Sălaj), Bologa (Cluj)²⁶. Dar turcii nu s-au prea străduit să se țină de cuvînt, atacînd și — probabil — cucerind cetatea Adrian, pe care o deteriorează într-o asemenea măsură încît Evlia Celebi o consideră ca distrusă²⁷. Cu toat acestea ea a fost refăcută în foarte scurtă vreme de Apafi, iar garnizoana a fost serios întărită²⁸.

Supărătoarea enclavă pe care o reprezentau cele trei cetăți bihorene care au mai rămas necucerite a fost lichidată de turci în urma păcii de la Vasvár din 1664, cînd s-a hotărît distrugerea lor²⁹. Evlia Celebi, care a luat parte la această campanie turcească din 1665, descrie³⁰ — în stilul său caracteristic — evenimentele. Întîi a fost cucerită și apoi distrusă cetatea Săcuieni, apoi, la sfîrșitul campaniei, cetatea Adrian. În schimb, cetatea Sîniob a avut o soartă mai puțin glorioasă, fiind cucerită de țărani din localitate, care au dezarmat garnizoana și au predat cetatea turcilor³¹.

În urma desființării sistemului de fortificații din nordul comitatului Bihor și această parte a intrat în zona de influență turcească. În anii următori principii transilvăneni fac mai multe tentative de a reface, măcar în parte, fortificațiile bihorene. În 1671 marele vizir dispune pașei de la Buda și principelui transilvan să ancheteze plîngerea turcilor din Oradea care susțineau că ardelenii construiesc în apropiere de Oradea cinci cetăți³².

În timpul ocupației turcești, unele din fortificațiile bihorene au fost folosite de turci ca sedii ale unor garnizoane care aveau ca sarcină supravegherea populației din Bihor. Astfel, pașalîcul de Oradea a fost împărțit în mai multe sandgeacuri, care își aveau centrele în cetățile bihorene cucerite de turci: Pomezău, Beiuș, Sîniob, Sînteu³³. Astfel că în momentul în care trupele austriece pătrund în Bihorul de nord pentru a începe operațiile de împresurare a fortificației oră-

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 124.

²⁶ Liviu Borcea, *Unele aspecte ale stăpînirii otomane în Bihor...*, p. 202.

²⁷ *Călători străini...*, p. 667—668.

²⁸ *Ibidem*, p. 668.

²⁹ Koncz József, *Székelyhídi várának hadi készleteiről, melyek a vasvári béke következtében lerombolódó várból Nagy-Károlyba stállítottak*, 1965, februar 6-án (Despre armamentul cetății Săcuieni care a fost transportat din cetatea ce urma a fi dărîmată în urma păcii de la Vasvár, la Carei, 6 februarie 1665), în *Hadtörténelmi közlemények*, Budapesta, 1890, p. 586—588. Vezi și Ecaterina Sasu, *Cetăți în stilul renașterii din Țara Crișurilor, în Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 547—551.

³⁰ *Călători străini...*, p. 670—672, 677—678.

³¹ Bunyitay Vincze, *Nagyvárad a török-foglalás korában 1660—1692* (Oradea în timpul stăpînirii turcești 1660—1692), Budapesta, 1892, p. 36. Descrierea acestui eveniment la Szalárdi, *op. cit.*, p. 605—606.

³² Töt Ernő, *Hídvégi Id. Nemes János naplója az 1651—1686 évegről* (Jurnalul lui Nemes János despre anii 1651—1686), în *Történelmi Tár*, Budapesta, 1902, p. 258—259.

³³ L. Borcea, *Unele aspecte ale stăpînirii otomane în Bihor...*, p. 201.

dene, prima lor acțiune militară mai însemnată este cucerirea cetății Sîniob, singura fortificație întreagă din nordul comitatului³⁴.

În 1692 cetatea Oradea este cucerită de trupele imperiale austriece, turcii fiind alungați. Noile autorități nu se arată interesate în refacerea cetăților bihorene, cu excepția Oradei, ele fiind practic abandonate, iar cele care nu au fost cu desăvîrșire distruse în timpul luptelor cu turcii, vor fi nimicite după înfrîngerea mișcării antihabsburgice conduse de principele Francisc Rákóczy al II-lea (1711). Fortificația de la Diosig a fost folosită de curuți ca bază de atac în străduințele lor de a cuceri Oradea, fiind distrusă de autoritățile austriece după înfrîngerea mișcării³⁵. Și cetatea de la Șinteu (Piatra Șoimului) a fost folosită de răsculați, fiind una din ultimele lor puncte de rezistență, după care a fost aruncată în aer de imperiali³⁶. Tot cu această ocazie se pare că a fost definitiv nimicită cetatea de la Sîniob, pentru a preîntîmpina transformarea sa într-un punct de rezistență în cazul unor răscoale³⁷.

Istoria agitată a fortificațiilor din Bihor fac dovada unor glorioase tradiții de luptă pentru apărarea autonomiei țării, ele fiind prezente în principalele lupte pentru apărare de intențiile agresive ale unor imperii vecine. Rolul lor în aceste lupte nu poate fi neglijat de istoriografie, fiind necesară restituirea lor circuitului științific.

FORTIFICATIONS DE BIHOR DANS LA LUTTE POUR LA DÉFENSE DE LA PRINCIPAUTÉ TRANSYLVANE AUTONOME

R é s u m é

Le comitat de Bihor, comme comitat de frontière, a été fortifier d'Oradea, Diosig, Cheresig, Adrian, Finiș, qui ont constitué la première ligne fortifiée, de défense, du Bihor. Dans les XVe—XVIe siècles on construit des nouvelles forteresses, à Săcuieni, Siniob, Pomezău, Adoni, Girișul Negru, Salonta, Nușfalău, pour fortifier le système défensif, surtout à cause du danger turc, qui devenait, le XVIe siècle, imminent.

Toutes ces forteresses ont défendu le Bihor et, implicitement, le principauté transylvaine contre les attaques turques. Après leur successive conquête, en 1660, de la forteresse d'Oradea et pendant les années suivantes, de celles de Săcuieni, Adrian, Siniob, le Bihor étant transformé en province turque pour 32 ans.

³⁴ Csorba Csaba, op. cit., p. 216. Autorul presupune că în urma asediului austriac cetatea a fost transformată în ruită.

³⁵ *Ibidem*, p. 196.

³⁶ Al. Avram, *Fortificații medievale...*, p. 215.

³⁷ Borovszky Samu, op. cit., p. 150.